

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.5>

ОБОВ'ЯЗОК ПОВНОЛІТНІХ ДІТЕЙ ПІКЛУВАТИСЯ ПРО СВОЇХ НЕПРАЦЕЗДАТНИХ БАТЬКІВ ЯК ЗАГАЛЬНОПРАВОВА ПРОБЛЕМА

Кучук А.М.,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри права та публічного управління

Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка,

ORCID: 0000-0002-5918-2035

Кучук А.М. Обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків як загальноправова проблема.

Актуальність дослідження обумовлюється недостатнім вивчення питання обов'язку дітей, що досягли повноліття, піклуватися про непрацездатних батьків та потребою з'ясування загально правових характеристик цього обов'язку. Обґрунтовано, що підґрунтям розуміння питання обов'язку дітей, що досягли повноліття, піклуватися про непрацездатних батьків має бути розуміння юридичного обов'язку як такої належної поведінки, що передбачає або усвідомлене добровільне взяття на себе відповідного зобов'язання, або свідомо згода особи на наявність у неї відповідного зобов'язання; самого лише юридичного припису недостатньо (такий юридичний припис має сприйматися особою як необхідний, справедливий тощо). Акцентовано увагу, що саме загально теоретичне розуміння питання обов'язку дітей, що досягли повноліття, піклуватися про непрацездатних батьків має бути основою для галузевого регулювання відповідних відносин. При цьому основою такого розгляду є розмежування морального зобов'язання та правового зобов'язання (відмінність права від звичайного примусу).

Проаналізовано контрадикційність положень законодавства щодо обов'язку дітей, що досягли повноліття, піклуватися про непрацездатних батьків у контексті дієздатності, а також інституту цивільної відповідальності власника дже-рела підвищеної небезпеки.

Охарактеризовано відмінність природи обов'язку дітей, що досягли повноліття, піклуватися про непрацездатних батьків від юридичного обов'язку захищати Вітчизну (який виникає за аналогічних умов). Акцентовано увагу на відсутності повного свідомого сприйняття першого, його безстроковості, неврахуванні індивідуальних особливостей реалізації та ін. Відзначено доцільність урахування соціальних зобов'язань держави при визначенні змісту обов'язку дітей, що досягли повноліття, піклуватися про непрацездатних батьків.

Ключові слова: виконання обов'язку, дитина, належна поведінка, непрацездатні батьки, повнолітні діти, повноліття, юридичний обов'язок.

Kuchuk A.M. The obligation of adult children to take care of their disabled parents as a common law problem.

The relevance of the study is determined by insufficient study of the duty of children who have reached the full age to take care of disabled parents and the necessity to clarify the general and legal characteristics of this duty. It is substantiated that the basis for understanding the issue of the obligation of children who have reached the full age to take care of disabled parents should be the understanding of the legal obligation as such an appropriate behavior involving either the conscious voluntary assumption of the corresponding obligation, or the conscious consent of the person to the presence of a corresponding obligation; a legal prescription alone is not enough (such a legal prescription should be perceived by a person as necessary, just, etc.). It is emphasized that the general and theoretical understanding of the issue of the duty of children who have reached the full age to take care of disabled parents should be the basis for the sectoral regulation of relevant relations. Herewith, the basis of such consideration is the distinction between moral obligation and legal obligation (the difference between the right and an ordinary coercion).

The contradictions of the legislation's provisions regarding the obligation of children who have reached the full age to take care of disabled parents in the context of legal capacity, as well as the institution of civil liability of the owner of the source of increased danger, are analyzed.

The nature of the duty of children who have reached the full age to take care of disabled parents differs from the legal duty to protect the Motherland (which arises under similar conditions) is characterized. Attention is focused on the lack of full conscious perception of the first, its indefiniteness, failure to take into account

individual peculiarities of implementation, etc. The expediency of taking into account of the state's social obligations when determining the content of the duty of children who have reached the full age to take care of disabled parents is noted.

Key words: performance of duty, child, appropriate behavior, disabled parents, adult children, full age, legal obligation.

Постановка проблеми. Проблематика правового статусу дитини протягом останніх десяти років набула особливої актуальності в українському правознавстві. Одним з факторів чого, на мою думку, є імплементація у національне право вимог верховенства права та удосконалення забезпечення людських прав. Останнє не могло не зачепити проблематику рівності та недискримінації й, відповідно, права дитини. Увага науковців переважно зосереджена на захисті прав дітей. Аналізуються національне законодавство та міжнародні договори, зокрема Конвенція про права дитини. Постійний моніторинг виконання державою своїх зобов'язань перед дітьми, доступ до судового захисту прав та ефективний реагування на порушення – це ключові аспекти, що вивчаються вітчизняними правниками. Актуальність цього напряму дослідження ще зростає через повномасштабне вторгнення Росії.

Водночас, поза увагою вітчизняних науковців залишається інший аспект проблематики: зобов'язання дитини перед особами, що сприяють реалізації прав дитини загалом і, зокрема, тими, що мають з дітьми сімейний зв'язок. Йдеться про обов'язок, що реалізується після повноліття, по відношенню до непрацевдатних батьків. І хоча існують окремі розробки цієї проблематики, однак, вони мають вузькогалузевий контекст та не відображають сутнісну природу самого явища – чи є цей обов'язок юридичним чи за своєю характеристикою – це суто моральний обов'язок (а відповідно повинен залишатися поза межами предмету правового регулювання, принаймні значна його частина).

Мета дослідження. Метою статті є акцентування уваги науковців на проблематиці розуміння природи обов'язку дітей, що досягли повноліття, піклуватися про непрацевдатних батьків.

Наголошу, що ця робота є однією з запланованих публікацій, у яких буде висвітлено саме загально правовий аспект обов'язку дітей, що досягли повноліття, піклуватися про непрацевдатних батьків.

Стан опрацювання проблематики. Об'єктом інтенції правників питання виконання повнолітніми дітьми обов'язку піклуватися про непрацевдатних батьків стало переважно після набуття чинності Сімейним кодексом Украї-

ни, глава 17 якого містить юридичні норми, що регулюють відповідні відносини [1]. Так, у цьому аспекті відзначу і дисертаційне дослідження О. Лук'яничук [2]. Наголошу, що йдеться про дослідження, здійснене в межах науки цивільного права, а не загальної теорії права чи конституційного права.

Відзначу, що однією з перших наукових робіт на цю тематику є дослідження Ю. Завгородньої [3]. Згадаю також наукову статтю С. Малишка, у якій «з'ясовано характерні риси та сформульовано дефініцію поняття юридичного обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацевдатних батьків» [4, с. 31]. А також роботу цього ж автора, у якій проаналізовано наукові роботи на предмет визначення положень, що можуть бути покладені в основу комплексного пізнання означеної проблематики [5].

Наголошу, що вказані вище роботи двох авторів є спробою саме загальнотеоретичного осмислення проблематики виконання повнолітніми дітьми обов'язку піклуватися про непрацевдатних батьків.

Виклад основного матеріалу. Зауважу, що основою для загальнотеоретичного аналізу означеного мною предмету пізнання є визначення у Конституції України та Сімейному кодексі України поведінки повнолітніх дітей по відношенню до непрацевдатних батьків саме як обов'язку.

При цьому слід також наголосити, що окремим завданням, яке має бути розв'язане в межах правового дискурсу – це розуміння змісту поняття повнолітніх дітей, його відповідності вимогам юридичної техніки. Хоча відповідь на другу частину вказаного завдання є очевидною, зважаючи на віднесення поняття повнолітня дитина до оксюмору. Відтак, у межах юридичного дискурсу використання такого терміну не відповідає вимогам юридичної визначеності через позначення неіснуючого суб'єкта. Це порожнє поняття або поняття з нульовим змістом. Не існує повнолітньої дитини як суб'єкта права. Є або дитина (неповнолітня особа), або повнолітня особа. Однак, це питання буде висвітлено у межах іншого наукового дослідження.

За усталеним підходом до розуміння юридичного обов'язку, він розглядається як «*покладена на праводієздатного суб'єкта юридичними нормами з метою задоволення інтересів уповноваженої сторони правовідносин міра необхідної (належної) поведінки їх зобов'язаної сторони, реалізація якої гарантована можливістю застосування державного примусу*» [6, с. 233-234].

Однак, у такому розумінні юридичного обов'язку не знаходить відображення суттєва його характеристика, пов'язана з вольовою ознакою. Так, суб'єктивний юридичний обов'язок є елементом змісту правових відносин, як і

суб'єктивне юридичне право. При цьому як перший, так і друге стосуються поведінки суб'єктів правових відносин. Але ключовою характеристикою суб'єкта правовідносин є наявність в нього правосуб'єктності. Лише правосуб'єктна особа (фізична чи юридична) може бути суб'єктом окремих правових відносин.

Розкриваючи зміст правосуб'єктності, зазвичай вказується на такі характеристики як правоздатність і дієздатність. Не акцентую увагу на тих складових, які вказуються не всіма правниками, зокрема, деліктоздатність тощо. При цьому зазвичай самої лише правоздатності не достатньо для того, щоб особа стала «повноправним» суб'єктом правових відносин. Лише особа з повною дієздатністю може повною мірою реалізувати комплекс суб'єктних юридичних прав, а також виконувати та покладати на себе обов'язок виконання юридичних обов'язків.

В теорії права дієздатність пов'язується з низкою обставин. По-перше, це вік особи. Особа може мати повну дієздатність лише після досягнення певного віку, який встановлюється законом. Наприклад, у багатьох країнах особи до певного віку, який часто визначається як вік досягнення повноліття, можуть мати неповну дієздатність. По-друге, це стан здоров'я, що також може впливати на дієздатність особи. Якщо особа має, наприклад, психічні хвороби, які перешкоджають їй зрозуміти суть своїх дій або прийняти об'єктивне рішення, її дієздатність може бути обмежена або може бути недієздатною. По-третє, законодавством може передбачені й інші обставини, що впливають на здатність особи набувати та реалізувати права та обов'язки, такі як наявність судимості тощо.

Для правових відносин важливою є наявність волі у суб'єктів правових відносин. Сторони у правових відносинах повинні мати свідомий намір вступити у правові відносини та прийняти на себе відповідальність за наслідки поведінки у цих відносинах. Воля сторін може виявлятися через правочини або інші дії (бездіяльність), які вказують на їхній намір взаємодіяти в межах суспільних відносин відповідно до вимог юридичних норм.

Без наявності волі у суб'єктів правових відносин будь-які дії чи правочини можуть бути визнані недійсними (нікчемними). Воля сторін є однією з основних складових елементів будь-якого правового відношення, яка забезпечує його легітимність та стабільність.

Наголосимо, що навіть в межах кримінально-правових відносин питання волевиявлення особи є вкрай важливим. Так, вина є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони правопорушення. Без вини особи не вчиняється жодне кримінальне правопорушення (як і адміністративне). А вчинення діяння, що за об'єктивною

стороною відповідає забороненій кримінальним законодавством поведінці, особою в стані неосудності є підставою для вирішення питання про застосування до такої особи примусових заходів медичного характеру [7].

Не можна не згадати у цьому контексті питання про важливість наявності вини власника джерела небезпеки для притягнення його до відповідальності за заподіяну джерелом підвищеної небезпеки шкоду. Загалом це є складним і залежить від конкретного юридичного контексту, такого як законодавство держави, судова практика, та інші чинники. Водночас, на мою думку, можна виокремити два основних типи відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки: об'єктивна та винно-об'єктивна.

1. Об'єктивна відповідальність. За цим принципом власник джерела підвищеної небезпеки може бути притягнутий до відповідальності навіть у відсутності вини. Це означає, що власник може бути відповідальним за шкоду, якщо його діяльність або власність спричинили шкоду, незалежно від того, чи була його поведінка недбалою або бездіяльністю.

2. Винно-об'єктивна відповідальність. Цей тип відповідальності вимагає, щоб власник джерела небезпеки був винним у заподіянні шкоди. Це означає, що крім самого факту заподіяння шкоди, також необхідно довести вину власника, яка може бути виявлена через недбалість, недостатній рівень обережності, порушення правил безпеки тощо.

Таким чином, важливість наявності вини власника для притягнення його до відповідальності залежить від того, який принцип відповідальності визнається законодавством конкретної держави. Однак, у будь-якому випадку власник джерела небезпеки усвідомлює можливість притягнення його до відповідальності та свідомо погоджується на це, не відчужуючи (не позбавляючись) джерела підвищеної небезпеки. Або, навпаки, набуваючи у власність джерело підвищеної небезпеки, власник таким чином свідомо погоджується на можливе покладання на нього обов'язку відшкодувати ту шкоду, що може бути завдана його власністю.

Наведене дозволяє зробити висновок про те, що для юридичного обов'язку важливим є або усвідомлене добровільне взяття на себе відповідного зобов'язання, або свідомо згода особи на наявність у неї відповідного зобов'язання.

У випадку ж з юридичним обов'язком дітей, що досягли повноліття, піклуватися про непрацездатних батьків відсутнє свідоме взяття на себе цього обов'язку або свідомо згода з таким обов'язком, зважаючи на те, що дитина не є повністю дієздатною. Набувши ж повну дієздатність із здобуттям повноліття, така особа стає

уже носієм обов'язку. При цьому вона до кінця свого життя не може від нього відмовитися, не може позбавитись цього обов'язку. Наголошу, що я схвально сприймаю наявність такого морального обов'язку, не заперечую необхідність того, щоб діти, що стали повнолітніми, піклувались про непрацездатних батьків, але питання в тому, наскільки цей обов'язок відповідає ознакам юридичного обов'язку.

Відзначу, що Т. Попович доволі вдало вказала, що юридичний обов'язок має передбачати «сприйняття особою відповідної поведінки як необхідної, справедливої, соціально допустимої, що виражає суспільно значимий орієнтир» [8, с. 46]. Так, обов'язок не можна розглядати суто як таке веління держави до особи, що зафіксоване у юридичному приписі. У цьому контексті я аналізував підхід Г. Харта до розмежування права та примусу: «Моральні правила накладають обов'язки і вилучають деякі різновиди поведінки зі сфери вільного вибору індивіда робити те, що він хоче. Так само, як право з очевидністю містить елементи, тісно пов'язані з простими випадками наказів, підкріплених погрозами, – відповідно вона з очевидністю містить елементи, тісно пов'язані з певними аспектами моральності. В обох випадках однаково присутні труднощі в точному встановленні спорідненості і спокуса побачити в наочній близькій схожості тотожність» [9, с. 179]. Доречно вказати, що Г. Харт саме наголошував на розмежуванні моралі та права.

Так, у тому, що це моральний обов'язок, переважно питань не виникає, адже турбота про своїх рідних та близьких, які потребують допомоги, є загальноприйнятим принципом гуманності. Однак, чи є цей обов'язок правовим – питання залишається відкритим, адже просте закріплення відповідної поведінки у тексті законодавства не надає відповідному припису якості «правності», на чому і наголошував Г. Харт, вказуючи відмінності між правом та звичайним примусом, зокрема, бандитів, а також проводячи розмежування держави від злочинної організації [10, с. 593–629].

Відтак, слід наголосити, що до повноліття дитина не володіє повною дієздатністю, а тому не може повною мірою самостійно реалізувати права та набувати обов'язків. Водночас, у момент досягнення повноліття така особа «ставиться перед фактом»: на тебе покладено обов'язок піклуватися про непрацездатних батьків. Наскільки такий стан відповідає вимогам усвідомленого сприйняття й відповідно справедливості – питання швидше риторичне, але правознавство має знайти на нього відповідь.

Ставлення до обов'язку піклування про непрацездатних батьків у момент досягнення повноліття може розглядатися з різних позицій,

залежно від культурних, етичних, індивідуальних та соціальних контекстів. З одного боку, це може бути розглянуто як «невизначене» зобов'язання, яке випливає з родинних зв'язків і традицій, особливо в тих культурах, де родинні зв'язки мають велике значення. У такому випадку, це може вважатися частиною соціального контракту між поколіннями, де молодше покоління приймає відповідальність за старші покоління, що потребують допомоги.

З іншого боку, це може бути сприйнято як несправедливе нав'язування обов'язків, особливо якщо особа, яка досягла повноліття, не готова або не може забезпечити адекватну допомогу батькам. Це може обмежити особисту свободу та можливості молодшої людини розвиватися та будувати власне життя.

Певною мірою подібною (у контексті моменту виникнення обов'язку та відсутності усвідомленої згоди на наявність такого обов'язку «у майбутньому») є ситуація щодо захисту Вітчизни. Хоча слід вказати на певні суттєві відмінності. Так, обов'язок захисту Вітчизни має чіткий механізм реалізації, що враховує особливості реалізації кожною особою права на вільний розвиток особистості. Зокрема, наприклад, наявність відстрочки, звільнення, наявність альтернативних механізмів реалізації та ін. Окрім цього і виконання свого обов'язку обмежується чіткими строками. Більш того, за наявності до того підстав дитина може вийти з громадянства. Так, відповідно до ст. 18 Закону «Про громадянство» «Якщо дитина виїхала разом з батьками на постійне проживання за кордон і батьки виходять з громадянства України, за клопотанням одного з батьків разом з батьками з громадянства України може вийти і дитина.» [11]. При цьому саме йдеться про період до повноліття та виникнення відповідного обов'язку.

При цьому слід наголосити на тому, що сучасна держава певною мірою бере на себе зобов'язання щодо соціального захисту осіб. Особливо якщо вести мову про соціальну державу, якою і проголошена Україна у ст. 1 Конституції України [12].

Дослідження природи обов'язку дітей, що досягли повноліття, піклуватися про непрацездатних батьків є складним завданням, яке потребує комплексного підходу. Це дослідження має не лише теоретичне, але й практичне значення, адже воно може допомогти у вдосконаленні законодавства та судової практики.

Висновки. Таким чином, інститут юридичного обов'язку дітей, що досягли повноліття, піклуватися про непрацездатних батьків має стати предметом загальнотеоретичного правничого дискурсу. Основна увага науковців має бути зосереджена на комплексному дослідженні природи цього обов'язку (і має ґрунтуватися в

тому числі й на результатах компаративних досліджень): чи є відповідна поведінка юридичним обов'язком у соціальній державі? Які межі правового регулювання зобов'язань дітей, що досягли повноліття, щодо утримання непрацездатних батьків? Якщо цей обов'язок розглядати як юридичний, то як це відповідає сприйняттю останнього як усвідомленого (наскільки суб'єкт правових відносин має усвідомлювати свою поведінку, щоб бути носієм юридичного обов'язку)?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n1029>.
2. Лук'янчук О.І. Обов'язок дітей утримувати батьків за сімейним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2019. 18 с.
3. Завгородня Ю.С. Механізм реалізації юридичного обов'язку батьків піклуватися про своїх дітей до їх повноліття: поняття та елементи. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 10. С. 61–67.
4. Малишко С.І. Поняття юридичного обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 31–35.
5. Малишко С.І. Юридичний обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків та механізм його реалізації як предмет наукових досліджень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 43–46.
6. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016; Ліра ЛТД. 468 с.
7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
8. Попович Т.П. Юридичний обов'язок як правова цінність. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 43–47.
9. Кучук А.М. Основи теорії правового поліцентризму: монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.
10. Hart, H.L.A. Positivism and the Separation of Law and Morals, *Harvard Law Review*, Vol. 71, No. 4 (Feb., 1958), P. 593–629.
11. Про громадянство. Закон України від 18 січня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.
12. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.